

Molnár Bodrogi Enikő

# Határjárók a fennoskandiai kisebbségi irodalmakban. A számi, a meänkieli és a kvén irodalom esete

## A tanulmány témája és a kutató kérdései

Tanulmányomban a határ, a nyelv és az identitás összefüggéseit vizsgálom meg néhány fennoskandiai kisebbségi (meänkieli, számi és kvén) nyelvű irodalmi műben. Kutatási területet a kisebbségi nyelveken (is) alkotó szerzőkre szűkítettem le, azokra, akik nemcsak kulturális, hanem nyelvi tekintetben is határjárók, a többségi és kisebbségi nyelvek között ingáznak mind a hétköznapokban, mind alkotóként.

Főleg olyan szövegekre koncentrálok, amelyekben valamely nyelvi kisebbség történelmi és kulturális mikrovilága találkozik a többség makrovilágával. Nem volt minden esetben könnyű olyan írókat találnom, akik az anyanyelvükön is alkotnak, mivel a fennoskandiai kisebbségi irodalmakat legnagyobb részt többségi nyelveken (svédül, norvégul és finnül) írják. Mindhárom finnugor nyelvi és etnikai kisebbség Fennoskandia területén él (a meänkieli közösség Svédországban, a számi Finnország, Svédország és Norvégia területén és a kvén Norvégiában), és nyelve súlyosan veszélyeztetett.

Íme néhány fő kérdés, amelyre a jelen tanulmányomban keresem a választ: Milyen konkrét és elképzelt határok mentén élnek életüket az említett kisebbségek? Hogyan élnek meg ezek jelenlétét mindennapjaikban egyéni és kollektív szinten? Mennyire állandóak a kisebbségi és többségi közösségek által megalkotott virtuális határok, és milyen következményei vannak azok átlépésének?

A téma vizsgálatához a mikrotörténelmi kutatás, a határ és multilokalitás etnológiai fogalma, valamint az identitás személyiségszociológiai vizsgálata jelentett számomra kiindulópontot.

## Mikrotörténelmi megközelítés

A mikrotörténelmi kutatások a mai társadalomtörténet vezető irányzatai közé tartoznak. Egy pontosan körülhatárolható kisebb egység, például egy esemény, egy faluközösség, egy család vagy egy egyén intenzív történelmi vizsgálatát jelenti, amely ugyanakkor célkitűzései szempontjából többet jelent egy esettanulmánynál.<sup>1</sup> Egyetérthetünk a Medickel abban, „az

Molnár Bodrogi Enikő (1967) – egyetemi docens, PhD, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, mbeniko@gmail.com

<sup>1</sup> Szijártó M. István: *A mikrotörténelem. = Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp. 2006. 319. file:///C:/Users/ENIK~1/AppData/Local/Temp/2011\_0001\_520\_bevezetes\_a\_tarsadalomtortenetbe.pdf, 2018. 5. 12.

egyetemes történelem összefüggéseit csak a mikrotörténelmileg feltárt helytörténeten át lehet vizsgálnunk, és ha ily módon lokalizáljuk és kontextualizáljuk a történeti tudást a mikrotörténeti eljárással, akkor új képet kapunk a történeti összefüggésekről”.<sup>2</sup> Schlumbohmra hivatkozva állapítja meg Szijártó, hogy „szokványos tömeges források alapján egyszerre elmesélve és elemézve rekonstruálja a hétköznapi emberek életét”.<sup>3</sup> A mikrotörténelmi kutatás mindenekelőtt abban az értelemben ad új dimenziót a történelmi folyamatnak, hogy meg tudja jeleníteni a cselekvő egyéneket, akik saját célokkal és stratégiákkal rendelkeznek.

A mikrotörténet mint gyakorlati kutatási eljárás a történeti antropológiával érintkezik, és alkalmasnak bizonyul valamely jól körülhatárolt kisebb tárgy intenzív tanulmányozására, mely irodalmi jellegű, elbeszélő formát ölt. Például egy olyan téma kutatására is, mint a nyelv, a határ és az identitás kapcsolatai a kisebbségi irodalomban. A hangsúlyt a mikrotörténelem általában a cselekvő egyénre, az intencionalitásra helyezi, az egyén lehetőségeire, mozgásterére. Ugyanakkor az egyén mikrovilágának vizsgálata alkalmas arra, hogy a az őt körülvevő és sok szempontból meghatározó társadalomról is fontos információkat nyújtson.

A társadalmat (mint elképzelt közösséget) konkrét egyének alkotják, az egyének pedig különféle csoportokba szerveződnek. Mind a kisebb, mind a nagyobb közösségek lehetnek elképzelték, és anélkül is egyesíthetik az embereket, hogy megkövetelnék tőlük azt, hogy egymás közvetlen közelében éljenek, személyesen ismerjék egymást vagy közvetlen kapcsolatban álljanak egymással.<sup>4</sup> Ahhoz, hogy a társadalmi csoportokat le tudjuk írni, fontos megvizsgálnunk kapcsolataikat, hálózatrendszerüket. Nem kezelhetjük evidenciaként az emberek bizonyos csoportokhoz tartozását, sem a különböző csoportok közötti határok átjárhatatlanságát. Érdemes megnéznünk, miként alkotnak kapcsolatokat és kapcsolatrendszereket, milyen tényezők alkotják szolidaritásuk alapját. Bengt Pohjanen meänkieli író *A csempészkirály fia* című regénye különösen alkalmas ennek vizsgálatára.

## Határ, multilokalitás és szubkultúra

O’Dell svéd etnológus *regionautáknak* nevezi azokat a határvidéki lakókat, akik képesek kihasználni a határ közelségében rejlő lehetőségeket önmaguk fejlesztésére.<sup>5</sup> Életerük két állammal, két kultúrával és két nyelvvel érintkezik, s megtanulják hasznosítani a helyi és a regionális tudást. Az, hogy ezt milyen mértékben sikerül a gyakorlatban megvalósítaniuk, természetesen függ mind saját képességeiktől és érdekeiktől, mind az egymással határos országok politikájától.

Átvitt értelemben határlakók a nyelvi és etnikai kisebbségek tagjai is (nyelvek és kultúrák regionautái), csak számukra ez az állapot általában nem kedvező. Az a történelmi és társadalmi helyzet, amelybe beleszületnek, eleve hierarchikus különbséget tesz egyfelől a többségi nyelv és kultúra, másfelől a kisebbségi nyelv és kultúra között, az előbbit állítva az értékhierarchia csúcsára, mindenki számára elérendő célként.

<sup>2</sup> Uo. 322.

<sup>3</sup> Uo.

<sup>4</sup> Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London 1983.

<sup>5</sup> Tom O’Dell: *Öresund and the Regionauts*. *European Studies* XIX(2003). 31.

A multilokalitás fogalmát,<sup>6</sup> átvitt értelemben, szintén hasznosítani tudjuk a nyelvek és kultúrák határjáróinak vizsgálatakor. Multilokalitáson egy adott személynek azt a mindennapi tapasztalatát érthetjük, amelynek révén élete több, számára fontos helyszínen zajlik, amelyek között ismétlődő mozgást végez.<sup>7</sup> Az észak–finnországi és –svédországi Tornio-vögy esetében hármas határról, illetve két állam és három nyelv (svéd, finn, meänkieli) közötti transznacionálisról beszélhetünk. A svédesítési politika ellenére a Tornio-vögyi finnugor nyelveket (finnt és meänkielit) beszélők mindig is kapcsolatban álltak a határ túloldalán élőkkel, s a közös nyelv,<sup>8</sup> a közös vallás (a lutheránus valláson belüli lestadiánus irányzat), a rokonsági és ismeretségi viszonyok sokoldalú és élénk együttműködést biztosítottak a határ menti területen.

A határokat a legkézzelfoghatóbb politikai földrajzi jelenségnek tekinthetjük.<sup>9</sup> Geopolitikai értelemben a határ képzeletbeli vonal, amely önmagában alig hordoz információt az általa kettészelt régióról, annak történelméről és kultúrájáról. Mindössze a terület felosztásának tanúbizonysága, és figyelmen kívül hagyja azokat a történelemből eredő különbségeket, folytonosságokat és átfedéseket, amelyek nagyon is fontosak a határ létét konkrétan megtapasztaló lakosok számára.<sup>10</sup>

Nézzük meg röviden, mit is jelentenek a határok az egyének számára. Klasszikus értelemben természetes és nem természetes határokról beszélhetünk. A 20. század elején ezt összekapcsolták egy másik klasszikus megkülönböztetéssel, és pedig a jó és rossz határok közöttivel. Bár kivételek is voltak, általában a természetes határt (pl. hegy, tenger, sivatag) tartották jó határnak, az ember által megvont határt pedig rossznak, mesterségesnek.<sup>11</sup> Ilyenek például az államhatár, a nyelvi és a kulturális határ. Ezek eredményeként pszichológiai határok is kialakulnak mind intraperszonális, mind interperszonális szinten.

A mai határkutatások középpontjában a határ megalkotásának mikéntje áll, vagyis az, hogy milyen szimbólumok, jelek, azonosulások, reprezentációk és narratívák segítségével alkotunk határokat.<sup>12</sup>

A határ fogalmát nemcsak és nem elsősorban territoriális értelemben használom ebben a tanulmányban, hanem olyan virtuális teret értek rajta, amelyen keresztül a különböző embercsoportok közötti társadalmi és térbeli különbségek kommunikálása megvalósul.<sup>13</sup> Amennyiben elfogadjuk, hogy a határok végső soron ismereteink és értelmezéseink produktumai, akkor ilyenként lensét nyújtanak számunkra a világ elképzeléséhez és megértéséhez.<sup>14</sup>

A határokat tehát dinamikus jelenségekként, társadalmi (és megkonstruált) intézményeként és szimbólumokként érdemes értelmeznünk, amelyek képlékenyek és dinamikusán változhatnak. A határok (esetünkben embercsoportok, nyelvek és kultúrák közötti határok)

<sup>6</sup> Helena Ruotsala: *Kaksi kukkaroa ja kaksi kelloa. Ylirajaisuutta ja monipaikkaisuutta Tornion – Haaparannan kaksoiskaupungissa*. Sananjalka LIII(2011). 202–205.

<sup>7</sup> Uo. 203.

<sup>8</sup> 1809-ig egységes, finnek lakta terület volt a Tornio-vögy. A határ meghúzása után a Svédországban beszélt finn nyelv a finnországitól eltérő módon fejlődött, míg 2000-ben elismerték önálló nyelvként meänkieli néven.

<sup>9</sup> Henk van Houtum: *The Geopolitics of Borders and Boundaries*. Geopolitics X(2005). 672. [http://www.unice.fr/crookall-cours/iup\\_geopoli/docs/geopoliticsborders2005.pdf](http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/geopoliticsborders2005.pdf), 2018. 4. 29.

<sup>10</sup> Helena Ruotsala: *i. m.* 202.

<sup>11</sup> Henk van Houtum: *i. m.* 675.

<sup>12</sup> Uo.

<sup>13</sup> Uo. 672.

<sup>14</sup> Uo. 674.

szabályozzák a társadalmi teret, és felállításukat a hatalomgyakorlás egyik módjának tekinthetjük, Ruotsalával egyetértve.<sup>15</sup>

Antropológiai értelemben a határ általában a kultúrák között társadalmilag és térbelileg konstruált különbségeket jelenti, és a határ egy térbeli demarkációs vonal.<sup>16</sup> Ennek mentén nyernek megfogalmazást az egyéni és csoportidentitások is, s az ezek differenciálódását szolgáló narratívák igencsak sokfélék lehetnek. Jelen tanulmányom tanúsítani fogja, hogy a fennoskandiai írók műveiben bőven találunk példát ilyen narratívákra.

A határok és identitások kérdéskörével összefügg a kultúrák hierarchiájának kérdése is. Minden kultúra úgy definiálja önmagát, hogy más kultúráktól el kíván határolódnival. „Minél evidensebbek, tudatosabbak egy kultúra karakterei, normái, működési mechanizmusai, annál inkább nyilvánvalóvá válik az e karakterekkel nem rendelkező, illetve más karakterekkel rendelkező másik kultúra létezése”.<sup>17</sup>

A kézikönyvek úgy határozzák meg a szubkultúrát, mint egy társadalom átfogó kultúráján belüli sajátos habitust, illetve olyan kulturális egységet, amely bizonyos normák alapján elkülönül.<sup>18</sup> A szubkultúra egyik jellegzetes formája az etnikai és nyelvi csoportok (kisebbségek) kultúrái. Az általam vizsgált három finnugor kisebbségi kultúra közül a lapp az, amelynek legtöbb megkülönböztető jegye van (életmód, népviselet, népköltészet, szokások) a környező kultúrákhoz képest. A köztudatban a szubkultúrát a devianciával, a normaszegéssel és a csökkent értékűséggel kapcsolják össze,<sup>19</sup> s ez érvényes arra is, ahogyan a többségi nyelvű társadalom viszonyul a kisebbségi nyelvű kultúrához.

A jelen tanulmányban vizsgálatra kerülő szövegkorpuszban több ízben is történik utalás arra, hogy a többségi nyelvű kultúrák háttérbe szorítják, stigmatizálják és értéktelennek tekintik a kisebbségi nyelvűeket. Bengt Pohjanen meänkieli író például a „szubkultúra” kifejezést olyankor használja, amikor a többségi nézőpontot fejezi ki, s ugyanakkor teljesen más jelentést és értéket tulajdonít neki. Az, ami a többség nyelvhasználatában megvetést fejez ki, Pohjanennél pozitív jelentéssel telítődik, hiszen a „mi kultúránk” neve, amely összeköt, védelmez, és a passzív ellenállás lehetősége a hivatali visszaélésekkel szemben.

„Bizony, a szubkultúra létrehozta az évszázadok alatt a szembeszállás kiskapuit. A szójáték, a viccelődés az ellenállás egészen használható fegyvere. S a viccelődés teljesen adómentes”.<sup>20</sup>

## Az identitás mint folyamat

A korábbiakban több ízben használtam az identitás terminust, amelyet szükségesnek tartok definiálni jelen kutatásom szempontjából. Az identitásról szóló diskurzusra általában jellemző a metaforák bőséges használata. Hadd említsünk meg olyan kifejezéseket, mint az identitás „ elvesztése”, „keresése” vagy „megtalálása”. Ezek azt a benyomást keltik, mintha az identitás

<sup>15</sup> Helena Ruotsala: *i. m.* 202.

<sup>16</sup> Henk van Houtum: *i. m.* 672.

<sup>17</sup> Keszeg Vilmos: *Irodalom a regionális kultúrában*. = Uő: *Homo narrans*. Kvár 2002. 181–182.

<sup>18</sup> Keszeg Vilmos: *Csoportok és kultúrák*. = *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok a szubkultúráról*. Szerk. Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos. Kvár 2007. 9.

<sup>19</sup> Uo. 10.

<sup>20</sup> Bengt Pohjanen: *A csempészkirály fia*. Kvár 2011. 92.

egy olyan megfogható, statikus „dolog” lenne, amely az imént említett cselekvések tárgyát képezheti. Erik H. Erikson, az egyik legnagyobb hatású identitáskutató a „sziklás meder” metaforáját használja Luther Márton identitásválságáról és új identitása megtalálásáról szóló kiváló munkájában.<sup>21</sup> Megállapítja, hogy ha az ember az identitásválság állapotába kerül, a lehető legmélyebbre kell süllyednie és elérnie egy olyan biztos talajt, ahonnan elrugaszkodva a felszínre tudja lökni magát, és megtalálni, hogy kicsoda is valójában. Ahhoz tehát, hogy megtaláljuk önmagunkat, vissza kell mennünk ősforrásainkhoz, és ez az út gyakran a poklokot vezet át.<sup>22</sup> Mérei Ferenc pszichológus pedig az identitás „labirintusá”-ról beszél, amely az eriksoni „mocsár”-ral szinonim<sup>23</sup> abban az értelemben, hogy mindkettő bejárása az önmagunk megtalálása felé vezető úton nagy erőfeszítést és fájdalmas tapasztalatokkal való szembesülést feltételez az egyén részéről.

Az identitásfolyamatok leírásában érdemes szem előtt tartanunk azt az assmanni megállapítást, hogy az identitás, pluralia tantum lévén, további identitások meglétét feltételezi.<sup>24</sup> Amikor tehát identitást vizsgálunk, olyan identitáskomponenseket vehetünk figyelembe, mint pl. az etnikai, a nyelvi, a vallási hovatartozás, a politikai nézetek, a nem és az életkor. Ezeknek más-más lehet az intenzitásuk és olykor a jelentésük is az adott helyzettől függően. Egyeseket korán elsajátítunk, emiatt mélyen gyökereznek bennünk, és erős érzelmi töltettel bírnak. Mások könnyebben változnak, és az előbbiekhöz képest felszíniek.

A jelen tanulmányban azt a felfogást használom fel operatív meghatározásként, amely az identitást a társadalmi élet egyik legfontosabb feltételének tekinti. Ennek értelmében a személyes én kezdettől fogva társadalmilag konstruált, az egyénnek egész életében újra és újra meg kell határoznia önmagát, és ezzel együtt másokat is. Ahhoz, hogy meghatározzam önmagam, szembe is kell állítanom magam azzal, aki nem vagyok. Igaz ez mind az egyéni, mind a kollektív önazonosságra.

Az identitással kapcsolatos diszkurzus egyik kulcskérdése épp a különböző csoportok közötti eltérések meghatározása. Ez egyfelől szükséges, másfelől veszélyes vállalkozás. Elsősorban amiatt szükséges, hogy a ’másikhoz’ való viszonyban ismerhető meg és alakítható ki a ’mi’ azonosságtudatunk. A különbözőség erőtartalmát is jelent, mivel a csoport sajátos jellegének tudata jó alapot nyújt mind az identitás felépítéséhez, mind a közösség politikai céljainak megfogalmazásához és azok megvalósítására törekvő cselekvéshez. Másfelől a különbségtétel veszélye abban keresendő, hogy a ’tőlünk’ eltérő embereket könnyen lebecsüljük, vagy háttérbe szorítjuk.<sup>25</sup>

Amikor egy nyelvi vagy etnikai kisebbség identitásáról beszélünk, az esetek túlnyomó többségében fenyegetett identitásról van szó. Arról tehát, hogy a rasszizmus modern válfajainak (mint a lingvicizmus vagy az etnicizmus<sup>26</sup>) gyakorlója a másik embert vagy embercsoportot

<sup>21</sup> Erik H. Erikson: *A fiatal Luther és más írások*. Bp. 1991.

<sup>22</sup> Erős Ferenc: *Az identitás labirintusai. Narratív konstrukciók és identitás-stratégiák*. Bp. 2001. 13–14.

<sup>23</sup> Mérei Ferenc: *A pszichológiai labirintus. Fondorlatok és kerülőutak a lelki életben*. Bp. 1989. 10.

<sup>24</sup> Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Bp. 1999. 134.

<sup>25</sup> Sari Pietikäinen – Hannele Dufva – Sirkka Laihiala-Kankainen: *Kieli, kulttuuri ja identiteetti – ääniä Suomenniemeltä. = Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*. Szerk. Sirkka Laihiala-Kankainen – Sari Pietikäinen – Hannele Dufva. Jyväskylä 2002. 16–17.

<sup>26</sup> Etnicizmuson az etnikai hovatartozás, lingvicizmuson pedig a nyelv alapján azonosított csoportok hátrányos megkülönböztetését kell érteni. Tove Sku[t]nabb-Kangas: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Bp. 1997. 19–20; Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Bp. 2004. 190.

olyan módon formálják meg, hogy ezáltal eleve annak elkülönítését és kirekesztését igazolják.<sup>27</sup> A kisebbségekhez tartozó személyek többnyire stigmatizáltak, főként, ha ragaszkodnak a többségeiktől való különbözőségükhöz. Erving Goffman háromféle stigmáról beszél, a testi fogyatékoságok és az egyéni jellem fogyatékoságai mellett a faji, nemzeti, vallási stb. hovatartozás „törzsi” stigmájáról. Mindhárom szociális térben keletkezik, és az interakciók során aktiválódik. Ugyanazon szociológiai jellemvonásokkal rendelkeznek, és pedig „egy egyén, akit a mindennapos szociális érintkezés során könnyen elfogadhatnánk, olyan jellemvonással rendelkezik, amely figyelmünkbe erőszakkal magát, és mindazokat, akik találkoznak a kérdéses egyénnel, arra kényszeríti, hogy hátat fordítsanak az illetőnek, tekintet nélkül arra, hogy egyéb tulajdonságai milyen hatást tehetnének rájuk”.<sup>28</sup> A stigma (esetünkben a másnyelvűség) köré olyan ideológiát építenek, amely a stigmatizált személy alacsonyabbrendűségét magyarázza. Ez a kirekesztő megvetés alapvetően meghatározza a kisebbség-többség viszonyt.

Mindezek összefoglalásaként az identitást olyan dinamikus jelenségként értelmezem, amely különböző objektív és szubjektív tényezők hatására változik, vagy, másként fogalmazva, állandóságként a folyamatos változás közepette.

## Az otthon és az iskola közötti határjárás

A nemzetállamok kialakulásának 19. századi folyamatához hozzátartozott a nyelvi szabályozás is, amely része volt a nemzetállamok jogrendjének. A nyelvi szabályozás értelmében az uralkodó népcsoport nyelvét presztízsnyelvvé, majd jogilag is szentesített, hivatalos nyelvvé nyilvánították. Az iskolai oktatás egyik be nem vallott, de határozott célja pedig az volt, hogy megszilárdítsa bizonyos nyelveknek és kultúráknak másokénál fontosabb tudatát.<sup>29</sup>

A nyelvi beolvasztási politika talán leghatékonyabb eszköze mindig is az iskolai oktatás volt. Skutnabb-Kangas egyik munkájában elgondolkodtató párhuzamot von az európai gyarmatosítás korának misszionáriusi tevékenysége és a nyelvi asszimilációra való törekvés kifinomultabb eszközei között. A misszionáriusok ugyanis a megtérítendő anyanyelvére fordított Bibliával szándékozták elérni céljukat, míg a „megtérítendő” kisebbségi csoportok számára készült tankönyveket nem azok anyanyelvén írták, illetve írják.<sup>30</sup>

A meánkieli, a számi és a kvén szépirodalomban az otthon, a család mikroközössége és a szélesebb társadalom makroközössége közötti határ első átlépése a gyermek számára az iskolai tanulmányok elkezdése. A többségi nyelvű iskolát elvégzett fennoskandiai kisebbségi írók munkáiban gyakran találkozunk az iskola nyelv- és kultúraerét célzó szerepével. Nézzünk néhány példát erre.

Agnes Eriksen kvén költő *Kasvottoman kansan lapsi* (Az arc nélküli nép gyermeke) című versében<sup>31</sup> a tükör szimbólumával fejezi ki az identitás különböző arculatait.

<sup>27</sup> Erős Ferenc: *i. m.* 74.

<sup>28</sup> Erving Goffmann: *Stigma és szociális identitás. = Megismerés, előítélet, identitás.* Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény. Szerk. Erős Ferenc. Bp. 1998. 265.

<sup>29</sup> Nádor Orsolya: *Kelet-Közép-Európai nyelvpolitikai és anyanyelvi oktatási formák. = Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában.* Szerk. Nádor Orsolya – Szarka László. Bp. 2003. 76.

<sup>30</sup> Sku[n]tnabb-Kangas: *i. m.* 6.

<sup>31</sup> Agnes Eriksen: *Kasvottoman kansan lapsi.* <http://kvinner.kvener.no/2010/02/kvensk-dikt-av-agnes-eriksen/>, 2018. 1. 17. Ford. Molnár Bodrogi Enikő: *Identitásörzés a végeken. = A komparáció etikája a kritikai vizsgálatokban.* Szerk. Berszán István – Egyed Emese. Kvár 109–110.

*Agnes Eriksen  
Az arc nélküli nép gyermeke*

*Gyermekkoromban volt egy tüköröm.  
Mikor belenéztem, láttam,  
ahogyan népem szorgoskodik.  
Láttam benne a saját képem és a családomét,  
a nagyanyámét és a nagyapámét is láttam.  
Kerete a népem gyökerei voltak.*

*A tükör előtt tanulgattam beszélni  
saját nyelvemen,  
énekelni saját népem hangján.  
tanulgattam gondolkodni,  
embernek lenni.  
Hét évig éltem a népem kebelén.*

*Új nap virradt fel:  
vasárnap,  
ünnepnap.  
Reggel még a mi nyelvünket beszéltem,  
este már nem.  
Kollégiumba kerültem.  
Iskolába kerültem.*

*A tükröt összetörték,  
a fényt eloltották,  
elragadtak népem kebeléről.*

*Új tükröt kaptam.*

*Idegen nép nézett rám abból.  
Idegen dal hallatszott abból.*

*Arc nélkül és hangtalan  
még mindig kutatok.*

Kétféle életszakasról beszél a lírai én, s a kettő közötti választóvonal az iskola. Az első a gyermekkor anyanyelvűségben megélt időszaka, amikor még szoros kapcsolatban volt családjával és azon keresztül saját népcsoportja kultúrájával és múltjával. A második időszak iskolai évei, amelyek során elszakították anyanyelvű környezetétől. Olyan kifejezésekkel írja le a váltást, mint az „új tükör”, a többször ismétlődő „idegen”, „a fényt eloltották”, „elragadtak”. A két életszakasz közötti gyors átmenetet lakonikus leírással érzékelteti, amely fokozza a helyzet drámaiságát: egyik nap még anyanyelvét beszélte, másnap már nem.

Bengt Pohjanen (sz. 1944-ben) a Tornio-völgy bámulatosan sokoldalú és termékeny írója, s ezen belül a meänkieli szépirodalom elhivatott képviselője. Nagy figyelmet szentel annak, hogy a meänkielit megközelítőleg akkora mértékben használja szépirodalmi és közéleti tevékenységében egyaránt, mint a svédet. E két nyelv mellett finnül is alkot. Szépirodalmi és publicisztikai munkássága nagyon változatos műfajokat ölel fel, többek között regényt, verset, dalt, esszét, drámát, tárcát, musical-szöveget, novellát. Pohjanen fordít is kilenc nyelvből (svéd, meänkieli, finn, angol, német, francia, orosz, lív és karjalai).

A nyelvnélküliség motívuma egyik kulcsversének is a fő témája. Eredetileg svéd nyelven írta, és először 1973-ban publikálta *Jag är född utan språk* (Nyelvtelen születtem) címmel.<sup>32</sup> Azután ő maga lefordította meänkieli és finn nyelvre. Pohjanen rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít ennek a versének. Több ízben és különböző helyeken megjelentette, lefordította és lefordíttatta több nyelvre. Honlapjának nyitó oldalán többek között svédül, finnül, meänkieliül, norvégul, oroszul, angolul, magyarul (az én fordításomban), észtül, görögül és csehül olvasható.<sup>33</sup>

*Bengt Pohjanen:  
Nyelvtelen születtem*

*Nyelvtelen születtem,  
némának.  
A köldöksinórt, aki elkötötte:  
nyelvenincsen bába.*

*Határon nőttem fel,  
két nyelv keresztüze  
szaggatta, némította  
nyelvem.*

*Így nevelődtem,  
emberré lettem.  
Felszólítást kaptam  
idegennyelv-tanulásra,  
nemzeti hovatarozásra.*

*Az iskolában sulykolták belém  
a nyelvet, az ember-,  
és nemzeti mivoltot.  
Belém verték, ami enyém, szégyen:  
nyelvnélküliségem,  
határ-létem.*

<sup>32</sup> Bengt Pohjanen: *Att skriva på tre språk*. = *Den tornedalsfinska litteraturen. Från Kexi till Liksom*. Szerk. Bengt Pohjanen – Kirsti Johansson. Överkalix 113.

<sup>33</sup> [http://www.sirillus.se/index\\_bp.htm](http://www.sirillus.se/index_bp.htm), 2018. 5. 2.



*Külső erőszak,  
belsővé tett kényszer  
alakított ilyenné engem:  
megfosztások,  
félreértések története vagyok.*

*Személyazonossági kártyámtól megfosztattam.*

A kitaszítottság és az identitásvesztés tapasztalatának költői megfogalmazása ez a vers. A lírai én „nyelvtelen” születik egy olyan társadalmi és kulturális közegbe, amelyben a svéd az egyetlen elfogadott nyelv. Anyanyelve miatt megbélyegzett, kirekesztett, és a megaláztatások sora, amely legnagyobb részben az iskolához fűződik, azzal zárul a vers végén, hogy „személyazonossági kártyámtól megfosztattam”. Akinek tehát nincs nyelve, az nem is létezik. Egy egy nyelvű és egy kultúrájú társadalomban csak az számít állampolgárnak, aki a többségi nyelvet vallja magáénak.

Hiány, elidegenedés, töredezettség jellemzi a vers diskurzusát. Komor feszessége a ritmus szintjén, valamint a költői és hétköznapi kifejezés egymásnak feszülő dinamikája tökéletesen idomul a mondanivalóhoz.

A *csempészkirály fia* című önéletrajzi regényében szintén ír az iskolai oktatás következményeiről a kisebbségi gyermek személyiségfejlődése szempontjából. A svédországi oktatásban földrajztankönyvként használták Selma Lagerlöf *Nils Holgersson csodálatos utazása* (Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige) című, 1906–1907-ben kiadott könyvét. Emellett az is volt a célja, hogy az országról nyújtott pozitív kép segítségével a gyermekek svéd identitását erősítse. Pohjanen szerint Lagerlöf kizárólag svéd identitásmodellt nyújtott, amelyben a svéd nyelv és az azt beszélők képviselik az országot valamennyi lakosát.

„Az iskolában mindannyian olvashattuk Selma Lagerlöf könyvét, a Nils Holgersson csodálatos utazását. Selma azt a feladatot kapta a svéd tanfelügyelőségtől, hogy átfogó képet nyújtson a gyerekeknek Svédországról, olyat, amely megfelel a valóságnak. Selmának valóban sikerült olyan képet adnia a svédországi valóságról, amilyen az sosem volt és nem is lesz.

Isten mindig látott bennünket, Nils Holgersson nem. Mít is mondott volna rólunk a svédeknek, ha megpillantott volna bennünket? Talán jobb is, hogy nem vett észre. Talán bolondoknak nevezett volna, úgy, ahogy a többi ummikko<sup>34</sup> is, aki valaha mesélt rólunk”.<sup>35</sup>

Pohjanen regényében tudatosan dekonstruálja azt a képet, amelyet a svéd nyelvű irodalom nyújtott Észak-Svédországról s azon belül a meänkieli beszélőkről mint másodrangú állampolgárokról.

Kirste (finnül Kirsti) Paltto (sz. 1947) lapp író, tanárnő, aki 1975 óta ír szépirodalmat is (lírát, prózát, rádiójátékot). Több, mint húsz kötete jelent meg, és 2010-től a finn állam életre szóló ösztöndíjat ítél meg neki. *Lappok* (1973) című munkájában a lappokat ért igazságtalanságokról, megvetésről, a többségi finn kultúrába való beolvasztási módszerekről ír. Iskoláskori személyes tapasztalataival indít, amelyek meghatározták egész későbbi gondolkodását önmagáról és számi népcsoportjáról. „Az iskolapadba kerülve hamar megértettem, hogy szeretett

<sup>34</sup> Egy nyelvű svéd.

<sup>35</sup> Bengt Pohjanen: *i. m.* 2011. 48.

Finnországomban lapp leánygyermekként csak mostohagyerek lehetek. Az igazat megvallva azt kell mondanom, hogy azok a problémák, melyeket akkoriban kisgyermekként kellett megtapasztalnom, a későbbiekhez képest már apróságoknak tűnnek. Mégis, a felnőttként bennem végbement elidegenedéshez a kezdő lökést az akkori lappföldi iskolától, annak finn nemzeti szellemiségétől kaptam. [...] Tanulni mentem oda, ez volt a célom. De még egy nap sem telt el, máris a lappok civilizátlanságáról és elmaradottságáról kellett célozgatásokat hallanom”.<sup>36</sup> A többségi nyelvű oktatási rendszerben megtanulta, hogy szégyellje kisebbségi anyanyelvét, származását, népe sajátos kultúráját. Száminak lenni mindhárom országban, Finnország mellett Svédországban és Norvégiában is egyet jelentett a másodrangú állampolgársággal egészen a közelmúltig (ha nem épp napjainkig), s ennek stigmáját az újabb nemzedékek is viselik, még ha ők maguk nem is élték át azt, amit szüleik és nagyszüleik. A lappok elnyomása manapság már nem olyan közvetlen, mint amilyen korábban volt, viszont közvetett formában gyakorolják, mint ahogy az alábbi idézetből is kiderül: „Sokszor hallottam vitatni, hogy a lappokat se korábban, se manapság nem nyomták el. Való igaz. A lappokat nem korbácsolják meg, s börtönbe se viszik, miként Amerikában a négereket, akiket valamikor régebben még meg is korbácsoltak, sőt akár meg is öltek. Erre mifelénk a faji elnyomást civilizáltabban gyakorolják: úgy például, hogy elhallgatják az egész népcsoportnak még a létezését is”.<sup>37</sup>

Egy másik finnországi lapp író, Rita Magga-Kumpulainen felnőttként tanulta újra anyanyelvét. Egy önéletrajzi íróiskola elvégzése után kezdte el írni pályáját.<sup>38</sup>

Magga-Kumpulainen hangvételére keserűség, csalódottság és gyakran lemondás jellemző. Az alábbi idézetben azt a külső nézőpontot fejezi ki, amelyet saját belcsoportja is magáévá tett, azaz, hogy a társadalomban csak a többségi nyelven lehet boldogulni, emiatt a kisebbségi nyelvet nem érdemes továbbadni a gyermekeknek:

„A számikkal elhitették, hogy a nyelvük meghal, hogy nincs rá szükség, hogy anyanyelvük érdekében nem érdemes tenni semmit. Jobb, ha a gyerekek is finnül beszélnek. Azzal lehet boldogulni, jobb állást szerezni. Olyanokká válni, mint a többiek, finné válni”.<sup>39</sup>

Iskolai éveire úgy emlékszik vissza, mint a nyelvvesztés idejére. A finnül nem tudó kisgyermek, sok más lapp társával együtt, inkább a hallgatást vállalta, mintsem megszegyenítsék amiatt, hogy nem beszél a többségi nyelvet. Magga-Kumpulainen szövegeiben egyszerre van jelen a harcok retorika nyelvi eszköztára (olyan kifejezésekben, mint a szavait „kigyomlálták” belőle, szemétkébe dobták, „kitépte szájából saját nyelvét”, „megbecstelenít”, rabszolga) és a líraiság.

„Az én szavaim, az én drágáim, melyeket gyermekkoromban kigyomláltak, az iskola kezdetekor a szemétkébe dobtak. Elrejtettek benneteket, mikor muszáj volt. Vendégségben nem beszélünk a helytelen nyelven. Nem szabad. Úgy kell prédikálni, hogy mindenki megértse, leginkább a finnek. Ha nem tudunk, ha nem tudjuk a megfelelő szavakat, akkor csendben kell maradni. Ha nem jönnek a megfelelő szavak, teljesen elhallgatunk. Ha némák vagyunk, nem ártunk senkinek.

<sup>36</sup> Kirste Paltto: *A lappok*. = Nils-Aslak Valkeapää – Kirste Paltto – Klemetti Näkkäläjärvi – Kádár Zoltán: *Lappok*. Bp. 2014. 15.

<sup>37</sup> Uo.

<sup>38</sup> Domokos Johanna: *A kötet szerzői és fordítói*. = *Finnek! Multikulturális irodalmi olvasókönyv*. Szerk. Uő. Győr 2013. 380.

<sup>39</sup> Rita Magga-Kumpulainen: *Drága anyanyelvem*. = *Finnek! Multikulturális irodalmi olvasókönyv*. Szerk. Domokos Johanna. Győr 2013. 133.

Csak egy szófogadó kislány marad, annyira szófogadó, hogy beleegyezik, hogy eladja a számára legkedvesebbet, hogy kitépje szájából saját nyelvét, hogy megbecstelenítse egyetlenét. Anyanyelve hamuvá válik a világ tengereiben, porrá az élet forgatagában. Rabszolgává tettem engem”.<sup>40</sup>

A nyelvi stigmatizáltság miatt már a kisiskolás gyermekekben kialakul a többséghez való azonosulás vágya annak érdekében, hogy elfogadják, közéjük valónak tartásuk őket. A számik saját, többségtől eltérő kultúrája és a hagyományos népviselete csak fokozza a kiközösítésüket. Az alábbi idézetben a gyermek szemszögéből fogalmazza ezt meg Magga-Kumpulainen.

„A kicsi, félnyelvű számi kislányt nem vették észre. Első iskolaévtől kezdve ideje legnagyobb részében finn világban élt. Megtanulta az új nyelvet, elfelejtette saját szokásait, idegen ruhákat akart. Ugyanolyanná vált, mint a többiek, mint a finnek”.<sup>41</sup>

A többségi nyelvű iskola némává teszi a kisebbségi nyelvű gyermeket, és csökkent értékűségének tudatát neveli belé. Amiatt, hogy kisebbségi anyanyelvét értéktelennek, haszontalannak tartja a társadalom, a gyermek előbb az őt körülvevő világot érzékeli ellenségesnek, kizárónak, majd önmagát érzi idegennek és értéktelennek. Senki nem akar más lenni, mint a többiek, a gyermek pedig különösképpen vágyik elfogadó biztonságra. A többségi nyelvű iskola, amelyben ezt nem kapja meg, személyiségfejlődését is befolyásolja.

„Arra kényszerültem, hogy hallgassak. Az első iskolaévem első félévében úgy éltem, mintha egy idegen országban lennék, messze, a titkos szavak termében. Idegen voltam az ismeretlen szokások szobájában. Félttem. Szégyenkeztem. Leginkább vágyakoztam. Hiányzott az ismerős szoba, a szeretett beszéd, az apu és anyu szájából melegen áradó szavak, öcsém mindennapos kérdései, a saját nyelvemen, úgy, hogy megértem, és mások is megértsenek.

Az iskolában szégyenlős voltam és csendes. Inkább behúzódtam a csigaházamba, minthogy mondjak valamit. Sokszor kinevettek, mikor a szavaim furcsán szóltak, nem olyan jól, mint másoknak. Aztán jött a szégyen, és végül az elhatározás, hogy ezt nem akarom többször átélni. Ha csendben vagyok, nem csinálom rosszat. Ha beszélek, megpróbálok finnül”.<sup>42</sup>

Pohjanen autofikciós regényhőse, Pänktti, hasonló tapasztalatokat él át meänkieli gyermekként a svéd nyelvű iskolában. Már az első iskolai napja reggelén figyelmezteti az édesanyja, hogy svédül kell beszélnie. Ugyanezt sulykolja belé és barátjába, Gunnarba (meänkieliül Kynnari) osztálytársnőjük, Ammi, akivel együtt mennek az iskolába.

„Ammi leint és megtiltja, hogy bármit is mondjunk első nap az iskolában. Őt sem szabad Amminak nevezni. Az nem svédül van, és az iskolában svédül kell beszélni. Kérdelem tőle, hogy Pänktti meg Kynnari svédül van-e, mire Ammi csak annyit mond, hogy no, majd meghalljátok. Jaj, úgy félek”.<sup>43</sup>

Az iskola mint makrovilág a család mikrovilágához képest félelmet kelt a gyermekben első-sorban amiatt, hogy más nyelvű, mint amihez szokott, és az ott használandó nyelvet nem ismeri. Pänktti életében is hamarosan eljön az az időszak, amely a lapp Rita életében, amikor azonosulni akar osztálytársaival nyelvileg is, ő viszont nem az anyanyelvét elfelejtve, hanem azzal párhuzamosan igyekszik a többségi nyelvű világ polgára lenni. A svéd nyelvű írás megtanulása hatalmas erőfeszítés számára, de tudja, hogy ez az ára a többségi világba való belépéshez.

<sup>40</sup> Uo. 132.

<sup>41</sup> Uo. 133–134.

<sup>42</sup> Magga-Kumpulainen: *i. m.* 2013. 134.

<sup>43</sup> Bengt Pohjanen: *i. m.* 2011. 119.

„Írásóránk van. A svéd szavak olyan hosszúak és csúnyák, hogy csukott szemmel kell betűznöm őket, és fülemre tapasztott kézzel kiejtenem. Írni szeretnék, de lényem nem mer. Mi lesz, ha elhibázom! Az írásfüzet, tele piros színnel, ugyanolyan szörnyű élmény számomra, mint a kosgyapjú. Nem írhatok helytelenül, rosszul! Akkor én magam is helytelen vagyok és rossz, én bűnöm, ahogy a bűnbánáskor szokták mondani. Torzszülöttnek érzem magam, fattyúnak, aki az érzések erdejében eltévedve bömböl, a szíve pusztaságába szeretne kiáltani, hogy vigye el az ördög!”<sup>44</sup>

Goffman elméletéhez visszautalva, egy stigmatizált személy általában kétféleképpen reagálhat saját helyzetére. Egyik stratégia az, hogy megkísérelti közvetlenül orvosolni, ami „fogycatékosságának” tárgyi alapja. Ha ez egyáltalán lehetséges, az eredmény nem feltétlenül a teljes értékű „normális” státus visszanyerése, hanem az én átalakulása egy olyan személyből, aki sajátos szégyenfoltot visel, egy olyan személlyé, akit úgy tartanak számon, mint aki sikerrel letörölt egy szégyenfoltot.<sup>45</sup> Egy másik lehetséges stratégia, amikor közvetett módon kísérelti meg helyesbíteni állapotát, jelentős magánemberi erőfeszítéseket téve készségeinek fejlesztésére azon a területen, amelyet általában elzártnak tekintenek azok elől, akik az illető fogycatékossági kategóriába tartoznak.<sup>46</sup> Az utóbbi módon járnak el azok a fennoskandiai kisebbségi írók, akik a többségi nyelveken alkotnak.

Alf Nilsen-Børsskog kvén költő iskolai éveire visszagondolva azt idézi fel, ahogyan anyanyelvét kiűzték onnan. *Kantáta egy kis népnek* című versében metaforával szemlélteti, ahogyan nyelvének „trágyaszavait” jeges hidakra hányták, és otthagyták, nem törődve azzal, hogy életben maradnak-e. Passzív igealakokkal fejezi ki, mit tettek a nyelvvel, ám a vers következő soraiban explicite megfogalmazza, hogy a többségi nyelv „sterilizálni” akarta a kisebbségit, megfosztani termékenységétől. A következő versszak lakonikusan kezdődik: „Nem.” Mint egy filmbeli vágás után, úgy változik meg a kép: a halálra ítélt nyelv él, és az országhatáron túl is beszélnek (utalás arra, hogy Finnország északi határvidékén hasonló nyelvjárásokat beszélnek – fordított itt az összefüggés, ugyanis nem a kvén nyelv terjedt el a határon túl, hanem a finn nyelv beszélői vitték nyelvüket Norvégiába). Megszemélyesíti a költő a nyelvet, amely elveti magát az emberek szívében.<sup>47</sup>

Az iskola idegen világának része a kisebbségi nyelvű gyerekek nevének önkényes megváltoztatása. Ez a személyiségjogokba való súlyos beavatkozás, hiszen a saját név meghatározó része az identitásnak. Jernudd egyik tanulmányában felhívja a figyelmet a személynév fontosságára az egyén egyediségének és egy csoporthoz való tartozásának meghatározásában. Épp emiatt a nyelvi és etnikai beolvastási politika egyik gyakran alkalmazott stratégiája a többségi nevek használatára való kényszerítés, akár olyan kifinomult módon is, hogy a kisebbséghez tartozóknak felajánlatik egy többségi név elfogadása, mint a modern, civilizált nemzethez való tartozás látható jele. Diabolikus ez az eljárás, hiszen gyakorlatilag a marginalizált kisebbség nem úgy éli meg a névváltoztatást, mint nyelvi emberi jogainak megsértését, hanem mint egy új, egyedi névhez való jogát.<sup>48</sup>

<sup>44</sup> Uo. 177.

<sup>45</sup> Goffman: *i. m.* 268.

<sup>46</sup> Uo. 269.

<sup>47</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *Kantaatti pienele kansale*. = Uő.: *Poiminttoi*. Keuruu 2010. 40–41.

<sup>48</sup> Björn H. Jernudd: *Personal names and human rights*. = *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson – Mart Rannut. 1995. 130.

Magga-Kumpulainen a következőképpen írja le, miként vált Ainóból Ritává. Mivel a kislánynak két keresztnéve van, a tanítónő önkényesen dönti el, hogy azt a nevet kell használnia az iskolában, amelyiken az otthon mikrovilágában soha nem szólították. A magyarázat pedig akár elfogadhatónak is tűnhet: túl sok gyermek viseli az Aino nevet az osztályban.

„Az órán Saara tanító néni elismétli a diákok nevét. Megáll az én nevemnél, a táblához lép, és krétát vesz a kezébe.

– Mivel az osztályban sok Aino van, Siiri tanító néni eldöntötte, hogy Magga Ainót ezután Magga Ritának nevezzük.

A tanítónő felírja a táblára, hogy RITA, aztán, hogy AINO, majd veszi a szivacsot, és letörli az Ainót. Csak a Rita marad.

– Most mindnyájan láthatjátok, hogy Magga Aino nincs többé. És te is, Aino, most már tudod, hogy Ainót eltöröltük. Te Rita vagy ezután. Mindkettő nem lehetsz. Akkor most biztosan megjegyezted?

Mit akar a tanítónő? Márminthogy én Rita lennék? De hát én Aino vagyok. Hogy is tartsam észben, hogy valaki más vagyok? Hogyan lehet mássá válni, mint aki otthonról elindult? Hogyan emlékezem rá, hogy más vagyok? Egészen megváltozom, ha új nevem van, mintha egy esti meséből jól ismert hős nevét adták volna nekem?”<sup>49</sup>

Pohjanen regényhőse, Pänktti, szintén első iskolai napján szembesül azzal, hogy neve nem létezik az otthon mikrovilágának határát átlépve. A tanítónő nevezi először Bengtnek, s ezzel a névvel később ő maga annyira azonosul, hogy a nyilvános kommunikáció színterein felnőttként is ezt használja, és csak informális közegben nevezi magát Pänkttinek. Lakonikusan írja le a történetet:

„Ábécérendben felszólít bennünket, s életemben először kell svédül hallanom a nevem. Bengt, és nem Pänktti.”

Az iskolai évek mintegy beavatják a kisebbségi nyelvű gyermekeket abba a makrovilágba, amelynek a határát kénytelenek átlépni ahhoz, hogy boldoguljanak, és amelyhez az útlevét a többségi nyelv elsajátítása.

## Nyelvek és kultúrák közötti határjárás

Az itt tárgyalt fennoskandiai finnugor kisebbségek kultúrája kettős értelemben marginalizált. A észak-finnországi, az észak-svédországi és az észak-norvégiai lakosság kultúrája már önmagában is kisebbségi kultúrának számít a központi, domináns finn, svéd és norvég kultúrához képest. Másfajta szimbólumaik és mítoszaik vannak, másfajta nyelvváltozatuk, más életmódjuk, sőt, másfajta humoruk is, mint a nemzeti kultúrát képviselő népességnek. Ugyanakkor az észak-finnországi, az észak-svédországi és az észak-norvégiai kisebbségi kultúrához viszonyítva is marginalizált az illető régiókban élő lapp, meänkieli és kvén lakosság kultúrája.

A vizsgált anyagom arról is tanúskodik, hogy nemcsak a mikrovilágból a makrovilágba való átlépés jelent nehézséget, de a visszaút a saját nyelvű kultúrába legalább annyira gondot okoz. Aki hosszú ideig nem használja anyanyelvét, nyelvtudása óhatatlanul passzívvá válik, azaz ha érti is mások beszédét, ő maga nem tud velük kommunikálni. Ha visszamegy saját

<sup>49</sup> Rita Magga-Kumpulainen: *Sarvikiela*. Tampere. 2006. 70–71. Ford. Molnár Bodrogi Enikő.

anyanyelvi közösségébe, idegennek érzi magát, és környezete is annak tekinti. Mivel hűtlenné vált belcsoportjához, nehezen fogadják vissza. Magga-Kumpulainen fájdalmas tapasztalatként írja le visszatérését:

„Amikor a rokonokkal beszéltem, úgy tűnt, ők is mosolyognak nehézkes szavaimon. Kérdezték, hogy miért nem úgy mondom, ahogy helyes. Nem tudnám az úgynevezett saját nyelvemet? Talán valaki más akarok lenni, mint saját magam?”<sup>50</sup>

Pohjanen regényhőse az aktív ellenállás gesztusával viszonyul ahhoz a többségi nyelvi környezethez, amelybe iskolásként belekényszerül. Nem akar megtúrt, idegen lenni, mások elvárásai szerint azonosulni egy számára nem otthonos kultúrával. Az időskori narrátor visszatekintő reflexióját olvashatjuk az alábbi idézetben, amelyben a „nyelvem bábája” metaforával fejezi ki, hogy önmaga kívánja nyelvét megteremteni és nyelvében újjászületni, illetve mások számára is otthont teremteni kisebbségi anyanyelvükben.

„Nem akarok többé idegen, látogató lenni mások valóságában. Meg kell tanulnom finnül, igen, azt a finn nyelvet, amelyet mi beszélünk,<sup>51</sup> és amely még nem létezik, de szívem alatt hordom, mint egy magzatot, és amely már régóta várja vajúdasomat és világra jöttét. [...] Az én nyelvem élni kíván, mint minden nyelv, friss levegőt szívni, lélegzeni és szagolni, nevet adni a virágoknak meg a halaknak, mesélni és vitázni, dalolni és sírni, más nyelvek között nyelvenk lenni. Meg akarom szülni ezt a nyelvet, s azután másoknak is segíteni a világra hozatalban. A nyelvem bábája kívánok lenni.”<sup>52</sup>

A következőkben azt nézem meg, miként viszonyul a többségi kultúra a kisebbségihez a fennoskandiai kisebbségi irodalmi művek tanúsága szerint.

A magát száminak, mások által lappnak nevezett közösség Európa peremvidékén (Norvégia, Finnország, Svédország és Oroszország területén) él. Nincs saját állama, hazája viszont igen, bár ezt a többségi nyelvű államok gyakran elvitatják tőle. Nils-Aslak Valkeapää finnországi számi művészt idézem az alábbiakban szülőhazájával kapcsolatban: „Bensómben él otthonom, eleim szülővidéke. S eleim élete nem olyan rövid idő, hiszen bizonyított tény: az én őseim koptatták idestova tízezer éve ezeket a köves tájakat. Azok az ősök, azok a népek, melyekből az én mai népem lett, s amelyet lappnak, száminak mondanak”<sup>53</sup> A szűkebb szülőföld, az otthon szent hely számára és népcsoportja valamennyi tagja számára, s ez nemcsak földrajzi értelemben haza, hanem sokkal inkább virtuális otthon, amely nyelvében és kultúrájában él.

A nyugati kultúra (amely a fehér ember többségi kultúráját jelenti) önmagához viszonyít más kultúrákat, és a hatalmi megosztásnak megfelelően másod- vagy sokadrangúnak tekinti azokat:

„A nyugati kultúrák más kultúrákat magukhoz viszonyítva értékelnek. Így aztán azok primitívek, kezdetlegesek. A más kultúrkörben élő népek primitív népek, s e népek szellemi termékei primitív alkotások”<sup>54</sup>

Valkeapää a stílusára jellemző iróniával nyilatkozik az alábbi idézetben arról, ahogy a többségi csoport (ebben az esetben a finn) lenézi a kisebbségi lappot.

<sup>50</sup> Magga-Kumpulainen: *i. m.* 2013. 135.

<sup>51</sup> A meánkieli nyelvre utal, amelyet önálló nyelvi státusának elnyerése (2000) előtt Tornio-völgyi finn névvel illeltek.

<sup>52</sup> Bengt Pohjanen: *i. m.* 2011. 179–180.

<sup>53</sup> Nils-Aslak Valkeapää: *Othonom a hegyvidék.* = Nils-Aslak Valkeapää – Kirste Paltto – Klemetti Näkkäläjärvi – Kádár Zoltán: *Lappok.* Bp. 2014. 5.

<sup>54</sup> Nils-Aslak Valkeapää: *Üdvözlet Lappföldről.* = *Finnek! Multikulturális irodalmi olvasókönyv.* Szerk. Domokos Johanna. Győr 2013. 126.

„Igazi intelligenciát tükröz a bájosan nekem szegezett kérdés, száját csücsörítve, kisujjat egyenesen feltartva: »Ön valóban beszél finnül...?«

Sajnos, beszélek finnül. Még hozzá lényegesen jobban, mint a finnt meglehetősen jól beszélő déliek. És képes vagyok gondolkodni is e nyelven. És írni is”.<sup>55</sup>

A kvén Nilsen-Børsskog verseiben nincs hatékony átjárás a kisebbségi és többségi nyelv és kultúra között. Aki a többséghez tartozik, az nem is kívánja átlépni ezt a határt, a kisebbségi pedig, aki átlépi, elidegenedik saját anyanyelvű világától, a többségi nyelvű világ pedig csak akkor fogadja be, ha azonosul vele. Túl sok trauma él még ma is a kisebbség kollektív emlékezetében ahhoz, hogy érdemben hasznosítani tudja a határjárás lehetőségét.

A *Hajdani falu* című versében úgy írja le szülőhelyét, mint egy titokzatos tengerparti falut, amely történelmi és meseszerű emlékekben gazdag, s amelyet kíméletlenül kettészeltek, földrajzi és nyelvi határt húzva a családok és rokonok közé. Olyan kultúrsziget ez a hely, amelynek saját nyelve van, s amelyet „a szeretet gyöngyeivel” ékesítettek fel lakói.<sup>56</sup>

A saját nyelv mellett a saját vallás az, amely az állandóság szimbólumaként jelenik meg Nilsen-Børsskog verseiben. Kétségtelen, hogy az anyanyelv megőrzését elősegíti az is, ha a közösség vallása eltér a többségi vallástól és nyelve a közösség anyanyelve. Mind a kvén, mind a meánkieli nyelv a lestadiánus vallásgyakorlásnak köszönhetően is fennmaradt, bár napjainkban a nagyfokú nyelvi asszimiláció következtében a többségi nyelvet is szükséges használni.

Nilsen-Børsskog ezt írja *Kantáta egy kis népnek* című versében:

*Két ajándékunk maradt meg  
a hit és a drága nyelv.*<sup>57</sup>

A világháborús éveknek a falu kultúrájára, ezen belül a nyelvére és vallására nézve is negatív hatása volt. Az anyagi veszteségek mellett olyan veszteséget is okozott, amelyet nem lehetett azóta sem pótolni: a nyelv visszaszorulását.<sup>58</sup>

A pohjaneni szakralitás két dimenziója szintén az anyanyelv és a hit. A párhuzam szemléltetésére idézek egy rövid részt, amelyben az író humora is megmutatkozik (szemben a kvén költő feszes komorságával): „Mi, nyelvtelenek, csak akkor vagyunk az egynyelvű ummikkóknál gazdagabbak, amikor Isten országának dolgaihoz közeledünk. Ebben a méenkieli hihetetlenül gazdag és pontos. Ez méltósággal tölt el bennünket, ezáltal válunk lelkileg sokkal gazdagabbá, mint a svédek, akiknek hinniük kell anélkül, hogy ismernék a mennyek országának nyelvét”.<sup>59</sup>

Nilsen-Børsskog költészetéhez visszatérve, a szülőfalu a béke és a folytonosság helye a kvén ember számára, míg az idegen nyelvű népesség meg nem töri ezt a harmóniát.<sup>60</sup> Anyanyelv és szülőhely szoros kapcsolata elválaszthatatlan Nilsen-Børsskog verseiben. A családban beszélt nyelv szép szavai mindig fülében csengenek, bárhol is jár a világban, szüleire, nagyszüleire és testvéreire emlékeztetik. Az anyanyelv teremti újra számára az otthon melegét, minden értéket,

<sup>55</sup> Uo. 128.

<sup>56</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *Entinen kylä.* = Uő.: *Muiston maila.* Idut. 2008. 32–33.

<sup>57</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *i. m.* 2010. 40. Ford. Molnár Bodrogi Enikő.

<sup>58</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *i. m.* 2008. 33.

<sup>59</sup> Pohjanen *i. m.* 2011. 32.

<sup>60</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *Alakuloinen taivas.* = Uő.: *Poiminttoi.* Keuruu 2010. 6–7.

amelyet a családból hozott: a szeretetet, a jóságot, a békeséget, amelyet nyári estéken érzett hazai környezetében.<sup>61</sup>

Az otthoni part mind Nilsen-Børsskog, mind Pohjanen számára a megpihenés, a nyugalom helye. A hazatérés nem csak konkrét térbeli mozgást jelenthet, hanem a gondolatok visszatérését egy olyan jól meghatározható helyre, amely az otthont jelenti. Nézzünk erre egy-egy példát a két költőtől:

<i>Ez a férfi</i>	<i>Velem maradsz mindörökre,</i>
<i>szíve hona</i>	<i>Folyó sodra, énekem,</i>
<i>ahol lelke</i>	<i>Nyírfailat, fényes felhő,</i>
<i>megnyugodhat,</i>	<i>Most már bennem éljetelek.</i>
<i>Hosszú útról</i>	
<i>hazatérve,</i>	<i>Bezártalak a szívembe,</i>
<i>Nyugtalanság</i>	<i>Folyóm, hegyem, pázsítom,</i>
<i>kebelében.<sup>1</sup></i>	<i>Velem lesztek utaimon,</i>
	<i>Drága partom, otthonom.<sup>2</sup></i>

Viinikka-Kallinen, a fennoskandiai irodalmak kutatója, fontos megállapítást tesz, amikor kijelenti, hogy ezekben az irodalmakban gyakori az eltávozás és visszaérkezés témája.<sup>62</sup> A szereplők (vagy a fenti példák esetében a lírai én) eltávoznak otthonról, szeretteik köréből, általában jobb élet- és munkalehetőségek reményében. Aztán visszatérnek, megkísérelik újraépíteni megszakadt kapcsolataikat, visszatárolni gyökereikhez. Egyik irányba sem problémamentes a mozgás, amint erre a korábbiakban már utaltam, a kisebbségi és többségi kultúrák közötti határjárás kapcsán. Az okok és az identitásalakzatok különfélék, de általános a mikro- és makrovilágok közötti ingázás és az egyén kísérlete saját lelki otthonának megtalálására, ahol teljes ember lehet. Gyakran konkrét helyekhez kötődik a keresés dialektikája. A szereplő korábbi életének színhelye szülőföldje, amely távol fekszik a hatalmi központoktól. Új életének tere többnyire a város, amely modern, anonim és idegen. A két világ közötti út pedig mind földrajzi, mind lelki értelemben hosszú.

## Záró gondolatok: a kisebbségi író multilokalitása

A fennoskandiai régióban a kisebbségi nyelvű irodalmi kultúra megőrzése és fejlesztése gyakran csak néhány író kezében van. Az író, anyanyelvének politikai helyzeténél fogva, egyszerre két világban él, két kultúra nyelvét beszéli, és általában kétfelé azonosul. A két világ közötti egyensúlykeresése soha véget nem érő folyamat, létforma, s erről ír újra meg újra

<sup>61</sup> Alf Nilsen-Børsskog: *Kottitörmän kaunokieli*. = Uő.: *Poiminttoi*. Keuruu 2010. 28.

<sup>62</sup> Anitta Viinikka-Kallinen: *Taistelu sieluista – Identiteetin rakentajat ristiretkellä alueitten Euroopassa*. = *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan*. Szerk. Niina Määttä – Helena Sulkala. Oulu 2001 (Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti III. N:o 20). 179.



burkoltabb vagy nyíltabb formában. Szövegeit éppen emiatt nagyon fontos kulturális üzeneteknek tekinthetjük. A két világgal való kapcsolat ábrázolása a kisebbség szemszögéből olyan kihívás, amelynek felvállalása gyakran egy életre szóló feladatot jelent az író számára.<sup>63</sup>

A kisebbségi íróknak kétfelé kell bizonyítani: egyrészt hihetőnek kell lennie azok számára, akik a többségi irodalmi kánont meghatározzák, másfelől saját csoportjának bizonyítani kell, hogy közéjük tartozik. Kirste Paltto például célközönségének egyfelől a többségi nemzetet, másfelől saját kisebbségi csoportját nevezi meg: „Azért választottam ezt az utat, hogy megmutassam, milyen nehéz ebben a társadalomban lappnak lenni. Másfelől a lappoknak is meg akartam mutatni, hogy gazdasági, kulturális és jogi megaláztatásunknak nem mi vagyunk az okai”.<sup>64</sup>

Egy kisebbségi író akkor válik az irodalmi intézmény részévé Fennoskandiában, mikor sikerül bekerülnie a többségi irodalom vérkeringésébe. A többségi társadalom azonban általában felcímkézi, például saját népcsoportja hangjaként, mintha egész életműve egy adott témakört fedne le.<sup>65</sup> Ebben a tekintetben is kénytelen magán hordani származásának stigmáját, illetve azt, hogy csak bizonyos feltételek mellett fogadja el a hivatalos irodalmi diskurzus.

A jelen tanulmányban áttekintett művek arról tanúskodnak, hogy a kisebbségnek szüksége van saját narratíváira is, amelyekben önmagára talál, ezáltal erősítheti saját belcsoportjának kohéziós erejét. Az irodalom hozzásegítheti a kisebbséghez tartozókat, hogy megtalálják helyüket saját történelmükben, nevéssenek saját humorukon, és felismerjék saját szimbólumaikat,<sup>66</sup> miközben a többségi és kisebbségi csoportok közötti határok átjárhatóságát is próbálgathatják.

Pohjanen számára a politikai határ a maga hivatalos szerveivel „demarkációs ördög”, de az emberi tényező, a hivatalnok képlékeny, „háromszemű: aki két szemével figyel, a harmadikat pedig behunyja”.<sup>67</sup> A határ egyszerre védelmez és jelent kihívást, csábít átlépésre. Az embercsoportok közötti határt meglehetősen rugalmasnak tekinti abban az esetben, ha nem nyelvi határról van szó. A kisebbségi és többségi nyelvet beszélők közötti határ, amint korábban is kimutattam, csak egy irányban léphető át: a kisebbség felől a többség felé, és feltétele a többséggel való azonosulás.

Inger-Mari Aikio-Arianaick lapp költőnő és filmrendező a különböző nyelvű, egymással kölcsönhatásban levő kultúrák határtalanságának tapasztalatáról ír: „Kezdetektől fogva multikulturális közösségben éltem. Finnország és Norvégia határának finn oldalán volt az otthonunk, de minden rokonunk a másik oldalon élt. Az én mentális térképemen nem volt határ, itt minden a Számiföld része volt. Itt északon régóta együtt élnek a számikkal a finnek és a norvégok, meg egyéb nemzetiségűek. Kulturálisan hatással voltunk egymásra”.<sup>68</sup>

A kultúrák egymásra gyakorolt hatása és a közöttük működő átjárhatóság azonban nem jelenti a nyelvek egymással folytatott párbeszédét is. S amíg a nyelvek között merevek a határok,

<sup>63</sup> Uo. 172–173.

<sup>64</sup> Kirste Paltto: *i. m.* 19.

<sup>65</sup> Anitta Viinikka-Kallinen: *While the wings grow. Finnic minorities writing their existence onto the world map. = Planning a New Standard Language. Finnic Minority Languages Meet the New Millennium.* Ed. Helena Sulkala – Harri Mantila. Helsinki 2010. 149–150.

<sup>66</sup> Anitta Viinikka-Kallinen: *Kuka kertoo meikäläisistä? Tekstit ja tarinat vähemmistöidentiteetin kantajana. = Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä Liivinrantaan.* Szerk. Miia Mikkonen – Helena Sulkala – Harri Mantila. Oulu 2001 (Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti II. N:o 18). 280–282.

<sup>67</sup> Pohjanen: *i. m.* 2011. 12.

<sup>68</sup> Inger-Mari Aikio-Arianaick – Domokos Johanna: „*A természet segített abban, hogy jobban megértsem az embereket.*” = *Finnek!* Szerk. Domokos Johanna. Győr 2013. 365–366.

addig a kisebbségi író is más mércével méri magát többségi és más mércével kisebbségi szemszögből. Önmagáról alkotott képét óhatatlanul befolyásolja, hogy nyelvének milyen a társadalmi státusa. Aikio-Arianaick például úgy érzi, maszkot visel, amikor a többségi nyelvű íróközösség tagja:

„Tagadhatatlan, hogy én magam is a finn író pozíciójából mérve aláértékelem magam, mivel a finnországi társadalom szintjén ezt éltem meg. Tudatlanul is befolyásolja önmagamról alkotott képem, nehéz »igazi« írónak éreznem magam. Amikor viszont számi írók között vagyok, ez a komplexus megszűnik. Visszakerülve a finn íróközösségbe, megint azon veszem észre magam, hogy bizonyítgatom igazi írói mivoltomat. És erre más is ráérez. Vagyis érezhető az írói maszk, amit felveszek”.<sup>69</sup>

Tanulmányomban a határ, a nyelv és az identitás összefüggéseinek bonyolult hálózatát igyekeztem feltárni finnugor kisebbségi nyelvű irodalmi szövegek alapján. Valamennyi szerzőnél közös és visszatérő témának bizonyult az anyanyelv miatti megbélyegzettség, kirekesztettség és az ezek okozta identitásválság, amelyből kiutat végső soron a saját nyelvhez és kultúrához való visszatérés jelenti, még ha ez a többségi nyelvvel és kultúrával való összeütközések felvállalását is magával vonja.

#### **Regionauts in Fennoscandian Minority Literatures – with Special View upon Sami, Meänkieli and Kven Literatures**

*Keywords: language minority, language majority, border, identity, multilocality*

In this study I analyze the interconnections between border, language and identity in some literary works written in minority languages in Fennoscandia (Meänkieli, Sami and Kven). I concentrate on authors who write (also) in their native languages, and who can be considered as regionauts not only from a cultural but also from a linguistic point of view, as they commute between their minority and majority languages both as ordinary people and as writers.

In this study I have been looking for answers for the following questions: What kind of actual and imagined borders determine the life of these minorities? How do they relate to those borders in their everyday life at an individual and collective level? How firm are the virtual borders created by minority and majority populations and what are the consequences of this crossing of borders?

As far as the theoretical basis of the study is concerned, on the one hand I analyze the topic from the perspective of microhistorical research, while on the other hand I apply the terms of border and multilocality as used in ethnology.

<sup>69</sup> Inger-Mari Aikio-Arianaick – Domokos Johanna: *i. m.* 365.